

Literatura i llengües en contacte a Madrid i Barcelona

Nora Catelli

No parlaré de mercats editorials, polítics institucionals, subvencions, bilingüisme o immersió lingüística, coses aquestes sobre les quals, com a ciutadana de Catalunya, tinc opinions (per exemple, molt favorable quant a la immersió lingüística), sinó sobre la meua experiència com a lectora i crítica interessada en una societat amb dues llengües literàries, la catalana i la castellana. Vull referir-me als lligams entre elles; a aquesta xarxa d'imaginariis densos que puc deduir d'allò que els crítics, novel·listes, poetes, traductors i acadèmics escenifiquen en els seus textos pel que fa a l'encontre entre les literatures d'aquestes dues llengües.

Els lligams que vinculen nació i llengua tal com cristal·litzen en la modernitat no sols són innegables, sinó que depenen de la voluntat. Constitueixen un destí indefugible per als escriptors, quelcom que va més enllà de les decisions individuals i fins i tot més enllà d'eleccions alternatives

en una o altra llengua: algú que escriu en dues llengües alternativament passa d'una tradició literària a una altra i en cadascuna d'elles pertany a una o a una altra.

Pel seu caràcter de *fati*, en ser analitzats aquests lligams exigeixen, ignasiament, una composició de lloc molt estricta quant al seu origen; per això diré com em narre jo el meu. Com tots els americans, tant els del nord com els del centre com els del sud, jo sóc producte d'un nacionalisme triomfant. Tret de Cuba i Puerto Rico, les nostres repúbliques hispanes, que xifren la seua independència comuna al voltant de 1824, la data de la batalla d'Ayacucho, teixiren una xarxa que podríem dir-ne moderna en la qual es postulava la construcció dels estats a partir d'una triple unitat: unitat de religió, unitat de territori i unitat de llengua. No és aquest el lloc per a estendre'ns sobre les peculiaritats regionals i les extenses guerres civils que promogueren aquestes cobejades unitats. Cap d'elles no durà menys d'uns quaranta o cinquanta anys; n'hi ha que s'estenen fins avui mateix. Però això no ha de ser cap obstacle per a constatar que l'objectiu sustentat en les tres unitats s'aconseguí en tots els casos, fins i tot en el de Paraguai, l'única nació oficialment bilingüe d'Amèrica.

Allò que importa ací és que el meu origen mateix es basa en un objectiu assolit,

Nora Catelli (Rosario, 1946) és professora de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universitat de Barcelona. És autora, entre altres, de *Testimonios tangibles* (que guanyà el XXIX Premi Anagrama d'assaig). Aquest article té com a base la conferència llegida per l'autora al Cercle de Belles Arts de Madrid, el 18 de maig de 2000, en el marc de les Jornades Madrid-Barcelona.

en raó del qual, com a argentina, tinc tendència a donar per «naturals» aquestes unitats: constitueixen els meus mites d'origen; i, com que són tan propers en la història, solen posseir una fermesa i convicció especialment fortes. Arribar el gener de 1976 a Catalunya suposà un lentíssim esforç d'aprenentatge, de revisió d'aquestes certes com allò que són: mites.

Per causa del meu origen mateix em va costar molt d'aprendre a llegir, literàriament, dues poesies i dues narratives en dues llengües romàniques de rang similar que coexisteixen o, millor, que ocupen el mateix territori i de vegades ocupen fins i tot el mateix escriptor, i que han produït imaginaris molt semblants, tot i que mai idèntics. Em va costar, a més, d'abandonar l'estúpida idea imperial segons la qual una llengua seria més important que una altra pel fet que la parlen més milions de persones. Finalment, em va costar d'admetre que aquesta coexistència no implicava, com de fet no implica, coneixement. En realitat la història contemporània de les relacions literàries entre Barcelona i Madrid és la història d'una sèrie de formes de desconeixement que han estat, a més a més, asimètriques i que ara tendeixen a anivellar-se.

Aquestes formes de desconeixement no són pas senzilles. La primera, la clàssica, és la que ha traçat la frontera entre llengües literàries com si fos una frontera entre territoris. En donaré alguns exemples una mica allunyats en el temps, per tal de mirar d'aclarir, en primer lloc a mi mateixa, què vull dir. Com a lectora, necessàriament una lectora crítica, vaig aprendre, molt lentament, a copsar en quina mesura la literatura castellana era present dins la catalana, molt sovint d'una manera sub-

terrània. De la mateixa manera, vaig aprendre com eren d'escassos els rastres de lectura de la literatura catalana en la castellana. Això és força notori en la poesia. No depèn del fet que hi haja o no traduccions, per tal com en llengües tan properes com la catalana i la castellana la traducció de poetes –alguns, traduïts àmpliament, com ara Foix, Riba i Ferrater; d'altres menys, com Josep Carner– no condiciona el seu coneixement. Des del punt de vista que tracte ací, el coneixement és qüestió de diàleg; fet i fet, de lectura entre poetes. El diàleg entre poetes de dues llengües literàries properes no depèn de les traduccions, sinó d'una altra circumstància: que els poetes busquen models de creació i d'experiència en l'altra llengua i els facen servir per a viure el quefer en la pròpia. Suposem que afirmem l'existència hipotètica, per bé que versemblant, d'un poeta castellà que s'hagués preguntat què va fer Carles Riba per escriure les *Elegies de Bierville*. Millor: què va fer per escriure aquestes elegies en aquell moment, en 1942. I afegiré que aquest hipotètic poeta castellà és improbable. Dic que aquest poeta castellà és improbable perquè la poesia castellana, tret de la que s'ha fet i es fa a Barcelona, no deixa entreveure, en els seus textos, una aspiració a buscar models –jocs amb la tradició, especulacions amb la mètrica, representació de les emocions, pensament literari– en la poesia catalana.

Aquest desconeixement és asimètric, però no és considerat així. Els catalans coneixen la tradició castellana; els castellans desconeixen la catalana. No se n'adonen: ningú no es consideraria ignorant de la tradició poètica espanyola encara que fos incapaç de tensar aquesta corda tan propera però que, sospitosament, no deixa

cap rastre en la poesia castellana. Posar en relació el Dámaso Alonso de *Hijos de la ira* (1944) amb les elegies de Carles Riba suposa un moviment gairebé impensable d'aproximació crítica pel costat de la tradició castellana; la més propera i, potser per això, la més inquietant.

Un altre exemple: *Nada* de Carmen Laforet, novel·la de 1945, ressona en la darrera secció d'*Incerta glòria*, de Joan Sales, la grandíssima novel·la catalana de 1956; en la secció que es descabdella després de la derrota de la República, al sòrdid carrer Pelai de la Barcelona franquista. No és pas l'única ressonància possible: *Nada* també es troba present a *Si te dicen que caí*, que és de 1973, i on una mirada atenta també hi podria copsar Joan Sales, amb independència de les lectures biogràfiques de Juan Marsé. No fóra gens difícil d'afegir-hi, a aquesta seqüència, uns altres títols de l'abundosa narrativa de la Guerra Civil en castellà i en català. I no és sorprenent. Però algú podria exclamar: i quina importància té tot plegat? Vostè parla d'això que abans se'n deia influències, i ara contaminacions, proximitats, simpaties, intertextualitats...

En canvi, sobtaria, com em va sobtar a mi, que jo afirmàs que la primera part d'*Incerta glòria*, de 1956, ressona, al seu torn, a *Herrumbrosas lanzas* de Juan Benet, apareguda uns vint-i-cinc anys després. Sobta i és estrany, insòlit, perquè juraria que el castellà Juan Benet no llegí el català Joan Sales –en el sentit estricte que es produeix una recepció literària. Ben probablement, ni tan sols s'assabentà de la seua existència, encara que l'hi haguessen presentat: no l'esmenta en la seua bibliografia. Això és revelador, perquè Benet és molt primmirat –estràtegicament prim-

mirat– en les fonts de *Qué fue la guerra civil*, de la mateixa manera que és immensament primmirat pel que fa als moviments militars a *Herrumbrosas lanzas*, que no reproduïx circumstàncies concretes de la guerra, però on és possible escoltar els ecos d'*Incerta glòria*.

Si s'han llegit amb una certa cura les cartes de Joan Sales, es percep de seguida que era molt paregut, de tarannà, a Juan Benet: un oficial de carrera, refinat i obstinat, que a Mèxic volgué formar un Exèrcit Nacional de Catalunya i posar-se a les ordres dels aliats. Hom percep també similituds en la manera com tots dos s'adheriren a la República però no a la revolució. L'un i l'altre –Sales des de l'acció primer i des de la novel·la després; Benet des del futur– intenten escriure la història des d'aquesta perspectiva, una perspectiva que és, dintre de la narrativa de la Guerra Civil, bastant reveladora. Importa poc que en Sales estiguen Dostoievski i George Bernanos, mentre que Benet s'impregne d'aquells crònicons llatins il·legibles que ell reescrigué amb un rigor i un deliri insuperables. El problema és que n'hi ha un, Sales, que no existeix per a l'altre. En Sales es pot donar per llegida la narrativa castellana; en Benet no es pot donar per llegida la catalana. M'interessa remarcar el que té d'extraordinari i significatiu aquesta absència en algú, com Benet, que reordena de manera originalíssima els relats de la Guerra Civil, que ho fa amb una ambició quasi homèrica i que, a més, ho dugué a terme fa no massa temps. Si m'atinc a l'escrit, no pas a la biblioteca real de Benet o a les seues vinculacions familiars amb la societat catalana, puc concloure que la seua biblioteca mental no incloïa el flux dels relats catalans (relats en sentit ampli: memò-

ries, novel·les, cròniques, autobiografies, cartes), aquest flux que assoleix en *Incerta glòria* una de les expressions literàries més commovedores, precises i rigoroses de la postguerra.

Fins i tot es podria dir que l'imaginari bèl·lic, contat o evocat, és inventat dues vegades de dues maneres diferents, paral·leles i, adesiara, sobreimpreses. Sobreimpreses, però mai no fonent-se l'una en l'altra. Es tracta de llengües literàries que parlen dels mateixos territoris com si l'altra no existís; que de vegades expliquen els mateixos fets i els mateixos personatges, però ho fan amb «genis de la llengua» totalment diferents i amb una asimetria palesa, agreujada pel fet que l'absència de la literatura catalana en la castellana sol ser acceptada com si es tractàs d'un fet biològic i no d'una mancança reveladora d'una estranya incomoditat davant allò proper.

Sempre s'ha dit que això es devia al fet que els catalans eren perifèrics i, doncs, cosmopolites, mentre que els castellans, com tots els metropolitans, eren provincians: com ho és un anglès comparat amb un portuguès, per exemple. I tot això és veritat. Passa, però, que el cosmopolitisme no és una virtut, sinó un destí, una magnífica estratègia de supervivència entre cultures en les quals existeix una relació jeràrquica estreta, mai igualitària. Això augmenta i esmola l'esperit crític: així, Gabriel Ferrater és capaç de copsar, el 1966, que *Ferdynurke* de Witold Gombrowicz, traduïda a Buenos Aires per un grup extravagant al qual pertanyien, ultra l'autor mateix, algun altre polonès, Virgilio Piñera i Ernesto Sábato, s'havia convertit, gràcies a aquesta traducció salvatge, oscil·lant, erràtica, en una obra en espanyol, un text de la literatura espanyola.

Per això insistesc en l'origen com a determinant per pensar en aquests encontres, per verificar-los o per preguntar-nos, en aquest present, un present que jo consideraria iniciat els anys vuitanta, per què no hi ha rastres, en la poesia o la narrativa castellana, d'una necessitat d'estímul, d'exigència de lectura d'aquests altres tan propers que són els catalans. Aquesta necessitat no existeix; i aquesta no existència es deu a una estratègia de desconeixement nova.

S'hi tracta de la dels escriptors actuals castellans a Catalunya. És més complicada que l'anterior, perquè ja no se sap qui són uns i qui són altres. A hores d'ara les produccions literàries en català i en castellà flueixen sense tocar-se; per primer cop, a més a més, d'una manera menys asimètrica. Potser és tracta d'un equilibri letal, d'una igualació a zero. Tal vegada per això apareguen uns cosmopolites nous, els castellans de Catalunya, perifèrics en el sentit molest i ensems subtil en què ho foren els catalans abans de la Guerra Civil. Hom podria adduir, al contrari, que sempre hi ha hagut, i n'hi ha, múltiples commutacions entre el català i el castellà per banda dels escriptors i poetes catalans, i és poc el que ha canviat en aquest sentit. Ho admetré, amb una matisació: avui el català és una llengua amb comunitat, tot i que no amb estat. Disposa d'una trama educativa, de mitjans de comunicació, d'administració de tots els estrats de la llengua, a més de la literària: la periodística, la burocràtica, l'acadèmica, la instrumental. En haver-se modificat radicalment la xarxa institucional i sociològica de l'ensenyament de la llengua, l'imaginari dels escriptors catalans comença a tornar-se electiu pel que fa a la tradició literària castellana,

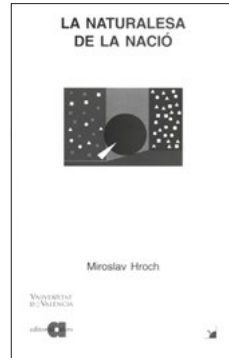
com la tradició castellana ho ha estat sempre amb la catalana. Com ho fou Unamuno, com ho foren els poetes del 27. Generosos, interessats, però electius.

Hi insistesc: ara els catalans, tant en la creació com en la traducció, concebuda com a instrument al servei de la llengua literària, comencen a ser electius pel que fa a la tradició castellana. I els que escriuen a Catalunya en castellà –una part de la seua obra, la totalitat, només un gènere, tant hi fa– comencen a deixar de ser electius, però per partida doble: necessiten la llengua literària castellana i necessiten la catalana. Són els cosmopolites de la nova era, els perifèrics de dues tradicions literàries; els subalterns, com es diu en l'argot dels estudis literaris. Necessiten totes dues tradicions; però totes dues, al contrari, són electives amb ells.

Quins efectes tindrà en les literatures en contacte aquesta nova situació? N'anticiparé els planys: es perd el gaudi de les llengües, es tallen els lligams... Ho negue: l'única cosa que passa és que els castellans, avesats a ser llegits inapel·lablement, es veuen sotmesos a l'atzar d'una decisió. Una tradició, la catalana, abans obligada a llegir la castellana, pot abandonar-la. Pot fins i tot construir una llengua literària amb major llibertat quant a l'elecció de models i coexistències. Això probablement ha obligat –o obligarà– a una consciència literària diferent, a reordenar la tradició, a renovar les formes. Seran ben pocs els qui ho faran, però això ja se sap: molts són els cridats a augmentar la massa publicada d'una literatura nacional, però pocs els elegits per fer-la perdurar. □

EL MÓN DE LES NACIONS

Novetat

FRANÇOIS THUAL

Els conflictes identitaris

184 pp., 12,50 €

ALFONS CUCÓ

Els confins d'Europa. Nacionalisme i drets humans a la Mediterrània oriental

196 pp., 12,50 €

ERNEST GELLNER

Nacionalisme

108 pp., 12,50 €

LIAH GREENFELD

Nacionalisme i modernitat

190 pp., 12,02 €

DANIELE CONVERSI

La desintegració de Iugoslàvia

210 pp., 12,02 €

MIROSLAV HROCH

La naturalesa de la nació

182 pp., 12,02 €

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

editorial afers